

УДК 328.185

<http://orcid.org/0000-0002-5122-4245>

<http://orcid.org/0000-0002-4735-9016>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.167276>

В. О. Пелішенко, І. І. Пелішенко

БАЗОВІ ФОРМИ ІСНУВАННЯ ТА ПРОЯВУ КОРУПЦІЙНИХ ДІЙ ТА ВІДНОСИН: ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

У статті здійснюється спроба систематизації різних форм існування та прояву корупції, виокремлених у сучасній системі соціально-гуманітарних знань, у контексті подальшого уточнення її природи та змісту як соціально-політичного феномена.

Акцент робиться на обґрунтуванні зв'язку між запропонованими варіантами класифікації корупційних дій та розробкою різних методологічних підходів до вивчення її проблемного поля.

Ключові слова: корупція, корупційні дії, корупційні відносини, політичний злочин, девіантна поведінка.

В. А. Пелишенко, И. И. Пелишенко

БАЗОВЫЕ ФОРМЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ И ПРОЯВЛЕНИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ДЕЙСТВИЙ И ОТНОШЕНИЙ: ПРОБЛЕМА СИСТЕМАТИЗАЦИИ

В статье предпринимается попытка систематизации различных форм существования и проявления коррупции, выделенных в современной системе социально-гуманитарных знаний, в контексте дальнейшего уточнения ее природы и содержания как социально-политического феномена.

Акцент делается на обосновании связи между предложенными вариантами классификации коррупционных действий и разработкой различных методологических подходов к изучению ее проблемного поля.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные действия, коррупционные отношения, политическое преступление, девиантное поведение.

V. A. Pelishenko, I. I. Pelishenko

BASIC FORMS OF EXISTENCE AND MANIFESTATIONS OF CORRUPTION ACTIONS AND ATTITUDES: THE PROBLEM OF SYSTEMATIZATION

In article attempt of systematization of the various forms of existence and manifestation of corruption, highlighted in the modern system of social and humanitarian knowledge, is presented in the context of further clarification of its nature and content as a social and political phenomenon.

The emphasis is on the explanation of the link between the proposed variants of classification of corruption and development of various methodological approaches to the study of its problem field.

Key words: corruption, corruption relations, political crime, deviant behavior.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасного суспільства є криміналізація політики та політизація злочинності. Криміналізація політики проявляється насамперед у корупції та корисливих злочинах, які не є класичними політичними злочинами, але використовують традиційні злочинні схеми, тактики злочинної поведінки та скеровані на особистісне збагачення. Боротьба та протидія таким корупційним діям та формуванню відповідного типу відносин як на державному, так й на регіональних рівнях передбачає, насамперед, всебічне вивчення (від передумов виникнення до форм існування та прояву) цього елементу соціально-політичної реальності.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз наукової літератури, що спеціалізується на дослідженні різних аспектів проблемного поля корупції свідчить про їх актуальність серед представників майже усіх галузей соціально-політичної системи знань. Ці дослідження пов'язані, насамперед, з іменами відомих західних науковців Г. Беккера, П. Бурд'є, М. Дюверже, Р. Мертона, П. Сорокіна, Е. Сазерленда, С. Хантінгтона та вчених із пострадянського простору Я. Гілінського, В. Дрьоміна, А. Закалюка, С. Іншакова, П. Кабанова, О. Костенко, Д. Лі, В. Лунєєва та інш.

Слід зазначити, що при розгляді зазначених проблем дослідниками були запропоновані різні варіанти класифікації базових форм існування та прояву корупційних дій та відносин.

Відтак, **метою статті** є здійснення спроби щодо систематизації різних фор існування та проявів корупції, виокремлених у сучасній системі соціально-гуманітарних знань, у контексті подальшого уточнення її природи та змісту як соціально-політичного феномена.

Виклад основного матеріалу. Перший варіант типологізації корупційних дій та відносин можна побачити в контексті розробки теорії «білокомірцевої» злочинності Е. Сазерленда. Спочатку він запропонував виокремлювати в цьому варіанті політичної злочинності два типа – респектабельну злочинність ділової та владної еліти. Згодом, у якості двох форм корупції у контексті розвитку його так званої «концепції

диференціальної асоціації» стали розглядатися протиправна діяльність бізнесменів та аналогічні дії представників владних структур всіх рівнів. Тобто, типовими формами «білокомірцевої» злочинності є: лобізм, отримання хабарів, фінансові махінації, кримінальні фінансові оборудки, надання вигідних контрактів за винагороду. Головними рисами цієї «білокомірцевої» злочинності, на думку Е. Сазерленда є: розхитування морально-правових засад суспільства; формування у масовій свідомості думки про безкарність можновладців; сприяння втраті авторитету владних кіл.

Низка сучасних західних вчених, підкреслюючи політичну складову корупції та, розвиваючи положення Р. Мертонна про те, що корупція є дисфункціональною патологією суспільного розвитку, виділяють три типи корупційної взаємодії бізнесу та влади:

1) «скупка держави» – вплив на формування законів та підзаконних актів шляхом підкупу посадових осіб;

2) «вплив на державу» – вплив на формування «правил гри» та прийняття належних рішень без підкупу з використанням індивідуального або групового авторитету, стійких формальних або неформальних каналів зв'язку;

3) «адміністративна корупція» – приватні виплати посадовцям з метою забезпечення тих або інших законів, правил, обмежень, інтересів [10, с. 38].

Американський вчений М. Джонсон у межах розвитку економічного підходу до вивчення проблем політичної злочинності (корупції) запропонував свою класифікацію її видів:

– «хабарі чиновникам у сфері торгівлі» (за продаж нелегальної продукції, завищення якості товарів, діяльність чорного ринку, незаконні операції, несплату аналогів, фальсифікацію бухгалтерської звітності і т. ін.);

– «відносини у кланових та патронажних системах», в тому числі покровительство «босів» на основі земляцтва, родинних, партійних принципів (явище, описане М. Вебером, а потім Р. Мертоном). Патронажна

система виникає, коли незаконні оборотки концентруються в руках обмеженої кількості осіб або організацій. Діячі, які контролюють патронажні системи намагаються монополізувати владу аж до встановлення контролю над урядом;

– «дружба та кумівство». Дружба та кумівство призводять до таких фактів як великий поступ при укладанні договорів, призначенні родичів на ключові пости, пільгова купівля особистого майна представниками влади, яка здійснює її націоналізацію, доступ до «твердої» валюти та інше. Контроль за цими сферами бізнесу створює передумови для використання їх у цілях корупції. Розподілення подібних благ здійснюється серед невеликої групи еліти та членів їх сімей, від яких очікують віддачу у вигляді хабарів та іншої «подяки». Корупція у сімейному колі не носить таких широких розмірів як торгівельні хабарі та патронажні системи;

– «кризова корупція». Кризова корупція здійснюється в умовах перехідної економіки, де старі правила гри вже не діють, а нові тільки встановлюються: вони і стають предметом торгу, купівлі та продажу [10, с. 18].

Інший прибічник економічного підходу – американський політолог Дж. Най вважає, що корупція включає в себе:

по-перше, хабарництво (надання винагороди для того, щоб особа схибила у виконанні своїх службових обов'язків);

по-друге, непотизм (покровительство на основі особистих зв'язків або заміщення посади переважно родичами через порушення встановленого законом порядку);

по-третє, незаконне присвоєння публічних коштів для приватного використання [6, с. 19].

У сучасній науковій літературі, присвяченій розгляду цієї проблематики, переломним етапом у типологізації політичної злочинності стало видання у 1994 році підручника «Кримінологія» німецького кримінолога Г. Шнайдера, який поряд зі зловживанням владою для

досягнення політичних цілей називає і такі види політичної злочинності як політичний тероризм та політична корупція [11, с. 433–448].

Велика група представників вітчизняного наукового середовища класифікує корупцію за наступними типами взаємодіючих суб'єктів:

1. Корупція у сфері вищих органів державної влади та вищої ланки судової системи. Із корупції у цій сфері можна виокремити безпосередньо бюджетну корупцію, яка зумовлена можливістю доступу представників партій-переможців до ресурсів державного і місцевого бюджетів, а також політичну корупцію, яка створює клановість політичних партій.

2. Ділова корупція, яка виникає у процесі взаємодії виконавчої та судової влади з представниками бізнесу.

3. Побутова корупція, що виникає при взаємодії пересічних громадян із владою. Вона виявляється у зловживаннях чиновників при наданні адміністративних послуг, проведенні перевірок діяльності приватних осіб тощо (Т. Блистів, В. Колеснік, П. Пригунов, К. Карпова та ін.).

Критерії класифікації корупції не вичерпують лише типологію взаємодіючих суб'єктів, вони враховують ступені централізації, типи зиску, визначають внутрішні та зовнішні види спрямованості. Класифікація за типами взаємодіючих суб'єктів виявила поширеність в українському соціумі поряд з корупцією вищих органів державної влади ділової та побутової корупції, що проявляються у судовій, податковій, дозвільній системах, поширюються на органи місцевого самоврядування, державне управління, сфери соціального захисту, освіти, охорони здоров'я.

Разом з тим, в науковій літературі зустрічаються інші варіанти типологізації корупційних відносин та дій, що також уточнюють природу та зміст цього виду політичної злочинності. М. Шедій при вивченні основних стратегій корупційної поведінки суб'єктів, визначив п'ять типів корупції:

- економічну корупцію;
- побутову корупцію;
- ідейну корупцію;

- конфлікт інтересів;
- кадрову корупцію [10, с. 22].

При цьому автором стверджується, що в умовах глибокої політичної та економічної невизначеності саме кадрова корупція поширюється у суспільстві найвищими темпами. На сучасні форми існування та прояву корупційних дій впливають політичні, економічні, соціальні чинники, особливості менталітету, історико-культурні традиції.

Виходячи з цього, вітчизняний дослідник Є. Невмержицький основними моделями корупції називає: західноєвропейську; азіатську; африканську; латиноамериканську [8, с. 125].

Є. Лазарєв пропонує розглядати корупцію як політичний інститут – стійкий тип політичної поведінки, який втілюється у визначеній системі колективних дій, які завдають «правила гри» для владних еліт, визначають рамки взаємодії держави та груп інтересів. Для пояснення природи політичних змін в умовах режимної трансформації пропонується застосовувати аналітичну конструкцію «політична корупція» та її основні форми: – адміністративна корупція; – електоральна корупція; – клієнтелізм; – «захват держави»; – захват бізнесу [7, с. 107].

Український дослідник Г. Кохан в своїй праці «Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз» систематизує провідні форми (моделі) політичної корупції, запропоновані сучасними дослідниками (від так званої «патерналістської моделі» до «виборчої») та приходять до таких висновків.

По-перше, моделі політичної корупції можуть спиратися та будуватися на основі теорій або проведених досліджень, тобто зібраного емпіричного матеріалу.

По-друге, одна з поширених моделей політичної корупції ґрунтується на теорії принципала – агента (наприклад, модель Д. Дела Порти та А. Ванучі). Згідно до змісту цієї моделі, в основі корупційного обміну знаходиться хабарництво. Для доведення того факту, що політична корупція

присутня в політичній системі, необхідні: участь третьої сторони; відчуження активів від принципала; політичні цілі такої діяльності. Взаємозалежність між політичною корупцією та політичним клієнтелізмом набуває вигляду спіралі. За таких умов існує висока ймовірність виникнення корупції саме на основі клієнтелізму.

По-третє, інша модель політичної корупції – ігрова є біхевіористичною за своєю природою, реалізується на фундаменті домовленостей між двома типами агентів: політиками і громадянами. Тут не простежується відчуження агентів принципала. Майно та послуги розглядаються як абстрактні речі, якими зловживають корупційні агенти. Взаємозв'язки між агентами та стосунки інших гравців у мережах політичної корупції є основними в цій моделі. У цій моделі увага приділяється тому, як зміни поведінки агентів впливають на зміну політичної системи.

По-четверте, західними вченими також запропонована певна модель, яка інтерпретує як дії системи, так й діяльність політичної агенції, що породжують політичну корупцію. Різні варіанти цієї моделі пов'язані з виборчим процесом та впливом виборців на перебування політиків на посаді. Такі моделі теж базуються на теоріях принципала – агента (як зразка схеми дій) та теоріях раціонального вибору. У центрі моделі перебуває політична агенція як чинник створення корупційних мотивів та інституційної культури [6, с. 133–135].

Дослідник А. Карабанов пропонує виокремлювати певні форми корупційних дій, виходячи із механізму їх здійснення. У контексті його досліджень цей механізм реалізується:

а) у двосторонній обгородці, у якій особа, що перебуває на державній службі, нелегально «продає» свої службові повноваження або послуги (основані на авторитеті посади та пов'язаних з нею можливостями) фізичним та юридичним особам, групам (в тому числі організованим злочинним угрупованням), а «покупець» отримує можливість використовувати державну або іншу структуру в своїх цілях: для збагачення; законодавчого оформлення

привілеїв; ухилення від відповідальності за законом, соціального контролю і т. ін..;

б) у здирництві службовцем винагороди; в) у ініціативному, активному підкупі службовців, часто з одночасним сильним психологічним впливом на них [5, с. 25].

Виходячи з такої інтерпретації механізму корупційних дій, пропонується кожен етап розглядати як певний варіант існування корупційних відносин. Крім того, на наш погляд, виходячи з вище зазначеного, кожен етап можна розглядати як окрему форму прояву корупційних дій та відносин з урахуванням вектору ініціативності учасників цього процесу. Тобто, пропонується виокремлювати так звані «ініційовані зверху» (корупційні дії здійснюються з ініціативи чиновника), «ініційовані знизу» (корупційні дії здійснюються з ініціативи клієнтів / агентів / фізичної, юридичної особи) та «системні» (корупційні дії здійснюються, виходячи із специфіки функціонування / дисфункціонування бюрократичної / економічної / соціокультурної системи суспільства) корупційні дії.

П. Кабанов в рамках комплексного підходу розглядає корупцію як різновид політичної злочинності, як вид суспільно-небезпечної поведінки в політичній сфері, яка переслідує політичні цілі. Ознаками політичної злочинності є наявність таких моментів: злочинні дії відбуваються у політичній сфері; політичні цілі злочину; суб'єктами політичної діяльності є посадові або приватні особи, групи, організації, співтовариства; протиправне діяння визнається злочином за національним або міжнародним законодавством. Наявність цих ознак, на думку дослідника, дозволяє систематизувати прояви злочинності у сфері політики, а також розглянути її окремі види: тоталітарну злочинність; політичний тероризм; міжнародну політичну злочинність; бунтівську злочинність; політичний бандитизм; політичний рекет; політичний вандалізм; політичну корупцію; зловживання владою, спрямоване на досягнення політичних цілей [3, с. 25].

З часом, автор акцентує свою увагу на аналізі корупції у найбільш сприятливих та характерних для неї формах:

1) шахрайстві та інших формах злочинності у сфері економіки, комерційних структурах (з використанням для них легальних професіоналів юристів, бухгалтерів, фінансових експертів, нотаріусів тощо);

2) прихованої корупції у формі лобіювання потрібних рішень законодавчої та виконавчої влади, висування «своїх» людей на важливі політичні посади [3, с. 11].

Група інших вітчизняних дослідників (на чолі з С. Серьогіним) вважають корупцію в органах публічної влади двостороннім процесом (тобто, існують так звані «корупційні дії від корумпаторів» та «корупційні дії від корупціонерів»). У такому контексті розгляду корупції вони запропонували такі категорії для її характеристики: «корумпатор» – особа, що надає незаконні блага посадовим особам; «корупціонер» – особа, яка займає посаду в органі публічної влади, здатна нести юридичну відповідальність за здійснення акту корупції, визнана винною у здійсненні корупційного правопорушення на основі судового рішення або в іншому встановленому законом порядку; корупціогенні фактори – це явище або група явищ (факторний комплекс), що породжують або сприяють породженню чи зростанню корупції; корупційність суспільства – стан суспільства, де фіксується значна кількість корупційних проявів; корупціогенність – наявність умов і факторів для поширення корупції [9, с. 136].

Вітчизняний дослідник А. Длугопольський зазначає, що у контексті системного зв'язку між владними структурами та корупційними діями, існування яких обґрунтовується прибічниками інтерпретації цього виду політичного злочину як системного явища, корупцію пропонується визнати тінню офіційної (легітимної) влади, а частину влади, представники якої беруть участь у корупційних відносинах – тіньовою владою. Якщо оцінювати з цих позицій, наприклад, ситуацію щодо розповсюдження корупції в

Україні, то необхідно відмітити, що співвідношення офіційної та неофіційної владних підсистем говорить про надзвичайно загрозливу ситуацію (тобто, домінування «правил гри» останньої) [2, с. 19–20].

Цікаво, що певні варіанти класифікації корупційних дій містяться й у міжнародних документах та методиках обчислювання певних індексів розвитку країн світу. Наприклад, високий індекс «захоплення держави» корупцією наприкінці 90 – х років ХХ століття в Україні був визначений за ступенем розповсюдження наступних форм корупції:

- продаж приватним групам інтересів голосів парламентаріїв при голосування за законами;
- продаж указів президента приватним групам інтересів;
- нецільове використання коштів центральним банком;
- продаж судових рішень при розгляді громадянських справ;
- внески, які надавались приватними групами інтересів політичним партіям та на проведення виборчих кампаній [1, с. 9].

Очевидно, що цей список корупційних дій уточнює варіанти їх прояву у сучасному суспільстві, тобто, презентує нові практики їх існування. Згідно з рекомендаціями експертів Світового банку, пропонується розрізнити два види корупції: чиновницьку корупцію (або повсякденну корупцію) і узурпацію держави (або політичну корупцію). Чиновницька корупція визначається як «хабарництво, з яким середньостатистичний громадянин зустрічається, наприклад, при контактах із чиновниками, поліцейськими або співробітниками медичних установ» [4, с. 18]. Узурпація держави – ситуації, за яких «процеси розробки законів, керування державою або функціонування правосуддя захоплюються особами або групами осіб, які ухвалюють позитивні для них і негативні для більшої частини суспільства рішення» [4, с. 18].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи всі вище згадані варіанти класифікації існування та прояву корупційних

відносин та дій у сучасних соціокультурних та політичних контекстах можна констатувати таке.

Виокремлення різних форм існування та проявів корупції у сучасній системі соціально-гуманітарних знань відбувалося паралельно з розробкою різних методологічних підходів до вивчення її проблемного поля.

Вищезазначені класифікації найчастіше базуються на розгляді корупції як певного виду політичної злочинності, що може бути як результатом девіантної поведінки, так й – функціонування різних соціальних інститутів / систем.

Критеріями класифікації різних варіантів корупційних дій та відносин виступають:

спрямованість дій їх головних суб'єктів (Г. Шнайдер);

типи взаємодіючих суб'єктів (Т. Блистів, К. Карпова, В. Колеснік, П. Пригунов);

основні стратегії корупційної поведінки суб'єктів (М. Шедій);

базові форми їх прояву (Є. Лазарєв);

етапи механізму їх здійснення (А. Карабанов) тощо.

Найбільш перспективними щодо подальшого вивчення корупційних дій та відносин у сучасному суспільстві є виокремлення різних форм корупції:

– з позиції урахування вектору ініціативності учасників цього процесу («ініційована зверху» (корупційні дії здійснюються з ініціативи чиновника), «ініційована знизу» (корупційні дії здійснюються з ініціативи клієнтів / агентів / фізичної, юридичної особи) та «системна» (корупційні дії здійснюються, виходячи із специфіки функціонування бюрократичної / економічної / соціокультурної системи суспільства));

– з позиції існування системності у стосунках між взаємодіючими суб'єктами (системна та несистемна).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Джонс Д. Что стоит за «загрёбущей рукой» правительства в переходном периоде / Д. Джонс, Дж. Хеллман, Д. Кауфман // Трансформация. — 2000. — № 2—3. — С. 8—12.
2. Длугопольский А. В. Современные взгляды на коррупцию и минимизацию ее негативного влияния на экономику Украины / А. В. Длугопольский, Ю. П. Ивашук // Современные взгляды на коррупцию и минимизацию ее негативного влияния на экономику Украины. — К. — 2012. — №9. — С. 13—24.
3. Кабанов П. А. Политическая преступность: понятие, сущность, виды, причины, личность политического преступника, меры противодействия: криминологическое исследование : автор. дис. на соиск. учен. степ. докт. юрид спец. 12.00.08 / П. А. Кабанов. — Екатеринбург, 2008. — 46 с.
4. Как бороться с коррупцией? Принципы разработки и внедрения антикоррупционной стратегии для Польши / под. ред. М. Доманьской ; [пер. с польск. Р. Щесны, Е. Малыгиной-Творковской]. — Варшава : Фонд им. Стефана Батория, 2010. — 78 с.
5. Карабанов А. П. Современные проблемы противодействия коррупции: уголовно – правовой и криминологический аспекты/ А. П. Карабанов, С. К. Мелькин. — М. : Волтерс Клувер. — 2010. — 200 с.
6. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико–методологічний аналіз : [моногр.] / Г. В. Кохан. — К. : НІСД, 2013. — 232 с.
7. Лазарев Е. А. Политическая коррупция: объясняя природу постсоветских трансформаций / Е. А. Лазрев // Полис. — 2010. — №2. — С. 106—111.
8. Невмержицький Є. Політична корупція: сутність, зміст, механізми протидії / Є. Невмержицький // Право України. Юридичний журнал. — 2008. — № 7. — С. 123—130.
9. Сergygin S. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади [Електронний ресурс] / С. Сergygin, С.Сergygin — Режим доступу : www.Kbuara.Kharkov.ua/e—book/putp/2000—1/doc/4/01.pdf.
10. Шедий М. В. Типология коррупции и основные модели коррупционных стратегий поведения / М. В. Шедий // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Философия. Социология. Право. — 2011. — № 8(103). — Т.16. — С. 15—26.
11. Шнайдер Г. Й. Криминология / Г. Й. Шнайдер ; [пер. с нем. Ю. А. Неподаева, под ред. Л. О. Иванова]. — М. : Прогресс-Универс, 1994. — 502 с.

Стаття надійшла до редакції 29.09.2016